

Megtakarításhoz kapcsolódó elméletek

Horváthné Kökény Annamária²⁷tanársegéd, PhD hallgató

Szolnoki Főiskola

Horváth Marianna tanársegéd PhD hallgató

Szolnoki Főiskola

Széles Zsuzsanna PhD egyetemi docens

Szent István Egyetem

ABSZTRAKT A megtakarításokhoz kapcsolódó elméletek és gyakorlati megoldások aktuális kérdések, mind a háztartások, mind a vállalatok szempontjából. Ezért a következőkben a háztartási megtakarítások, illetve a vállalati költségcsökkentés főbb modelljeit, megközelítéseit mutatjuk be. Kutatásunk során a lakosság hosszú távú öngondoskodási szokásait, az azt befolyásoló állami ösztönző rendszer alakulását, az állam célirányos befolyásoló szerepét a háztartások pénzgazdálkodására, valamint ezek hatását elemezzük. Ennek kiindulópontjaként szeretnénk áttekinteni a lakossági pénzügyi megtakarításokhoz kapcsolódóan a különböző közgazdászok nézeteit, modelljeit. Mivel a vállalati megtakarítások leginkább a költségek csökkentéséhez kötődnek, ezek alapján mutatunk be különböző megtakarítási szemléleteket ellátási lánc megközelítés alapján. Az üzleti szférában a válság hatása a megtakarítási, költségcsökkentési megközelítésben és gyakorlatban, illetve az ellátási láncok szerveződésében is érzékelhető.

KULCSSZAVAK: megtakarítás, öngondoskodás, állami befolyásolás, vállalatok, ellátási lánc

Bevezetés

A megtakarításoknak nagyon széles elméleti háttere van, mind egyéni oldalról, mind makroszinten vizsgálva. Sokáig központi szerepet játszott a közgazdaságtanban (Modigliani, 1988). Ennek alapján is kimondható, hogy a megtakarítások, költségminimalizálási stratégiák mind egyéni, mind vállalati illetve makroszinten fontosnak mondhatók. A gazdasági válság szinte minden iparágban, gazdasági szegmensben hozott változásokat az elmúlt években. A változások megfelelő menedzsment eszközöket, új stratégiákat és új látásmódot is generáltak – mind a vállalati szférában, mind a háztartások gondolkodásában. Mindezen folyamatok túlélésre, megerősödéssre sarkallták a piaci szereplőket – kevésbé szerencsés esetben viszont a rosszul megválasztott eszközök vagy szemlélet a vállalkozások illetve háztartások csődjét, tartós eladósodottságát is jelentették.

Sok szerző vizsgálta már ezt a témát. Arról, hogy milyen belső indíttatás alapján hozzák meg a gazdasági szereplők megtakarítási döntéseiket, megoszlanak a

27 kokenya@szolf.hu

vélemények. A háztartások azon döntése, hogy mennyit költenek el ma fogyasztásra és mennyit takarítanak meg, mikroökonómiai természetű, mivel a döntéshozók egyéni viselkedésére irányul. A válasz viszont makroökonómiai szempontból fontos, hiszen a háztartások döntései hosszú, illetve rövidtávon egyaránt befolyásolják a gazdaság egészének működését. Azt érdemes kideríteni, hogy egy tipikus háztartás, amely hosszú távon gondolkodik, mennyit fogyaszt el a jövedelméből és mennyit takarít meg (Mankiw, 2005). A válság hazai következményei nyomatékosan rámutatnak e terület fontosságára mind szervezeti, mind fogyasztói piacon. Éppen ezért tartjuk fontosnak, és a tanulmányunk legfőbb célja is ez, hogy a megtakarítások különböző megközelítéseit összegezzük és rendszerezünk, egyrészt a háztartásokra vonatkozóan, másrészt vállalati oldalról az ellátási menedzsment szempontjából.

Háztartási megtakarítások elmélete

A gazdaságpolitikán keresztül képes az állam a gazdasági életet befolyásolni. Ehhez akarát, szándék, megfelelő hatalom és gazdasági súly szükséges (Navratil, 2007). Egy ország gazdagsága, az egyén jóléte megtakarításaitól függ. A pénzügyi rendszer elemeit úgy érdemes kialakítani, hogy a gazdaságpolitika eszközeinek érvényesítésén keresztül a gazdasági és a társadalmi célok egyaránt teljesüljenek (Tatay, 2009). A gazdaság egy összetett rendszer. Ezen belül, ennek alrendszereként jelenik meg a pénzügyi rendszer, ami a pénzhez kapcsolódó, nagyon összetett és bonyolult folyamatok összességét jelenti. Ez a rendszer folyamatosan változik, fejlődik, hiszen a körülötte lévő gazdasági környezet is állandó változáson esik át (Vigvári, 2008). Kutatásunkban a pénzügyi rendszernek csak azzal a részével foglalkozunk, hogy az állami szabályozás milyen hatással van a háztartások hosszú távú megtakarításaira. A pénzügyi rendszer szereplői közé tartozik a megtakarító, a befektető, aki az adott időszaki jövedelmének egy részét nem költi el most, hanem átmenetileg a pénzügyi rendszerre bízta (Vigvári, 2008). Az el nem költött jövedelmeket hívjuk megtakarításoknak. A háztartások minél több vagyonnal rendelkeznek, annál jobban függetlenítik a fogyasztásukat a jövedelmüktől (Simon, 2002).

Megtakarítások korai elméletei

A klasszikus közgazdaságtan egyik kiemelkedő alakja Adam Smith, aki az 1776-ban megjelent „A nemzetek gazdagsága” című művében megfogalmazta, hogy az egyén megtakarítással képes növelni az egyéni és a társadalmi vagyont is. Takarékoság nélkül, amely születéstől halálunkig tart, nem lehet vagyont felhalmozni (Bekker, 2002). Adam Smith szerint az a jó kormányzat, amelyik a gazdasági tevékenységbe nem avatkozik be, bár már ő is felismerte, hogy a kormányzatnak hatása van a gazdasági döntések meghozatalában. Az állam feladata mindössze az éjjeliőr szerep és a közjavak előállítás. Egy „láthatatlan kéz” biztosítja a közjót (Nemec-Wright,

2000). Az egyéni és a társadalmi érdek szorosan összefonódik, amit már elődeink is érzékeltek. Véleményünk szerint az állam szabályozó szerepe nagyon fontos az egyéni cselekvés befolyásolásában, különös tekintettel a takarékosagra, öngondoskodásra, amely nemcsak az egyéni tőkét, hanem a társadalmi tőkét is gyarapítja. Adam Smith (1776) szerint a megtakarított jövedelem ugyanúgy fogyasztási keresletté válik, mint az elköltött pénz. Később Jean-Baptiste Say francia közgazdász a Say-törvényben: „minden kínálat megteremti a saját keresletét” (Bekker, 2002, 203. p.) kiiktatta a növekedésnek gátat szabó piaci korlátot, ami még Smithnél jelen volt. Amennyivel a piaci árukínálat megnő, ugyanannyival növekszik meg a kereslet is, hiszen a termelési tényezőkért kifizetett jövedelmek megnövelik a keresletet. Amennyiben ezt fogyasztásra fordítják, akkor a fogyasztási javak iránti kereslet, amennyiben megtakarításra fordítják, akkor a beruházási javak iránti kereslet növekszik meg (Keynes, 1965). Malthus, Sismondi és Lauderdale azt vitatták, hogy a megtakarítások növekedése szükségképpen a növekedés ütemét is fokozzák. Szerintük a megtakarítások növekedése egy idő után a jövedelmek és ezáltal a kereslet csökkenéséhez vezetnek (Bekker, 2002).

A klasszikus közgazdaságtan a Say törvényre épül, amely alapján a gazdaságot olyan önszabályozó rendszernek vélték, ahol a rendszer az egyensúly állapotában van, illetve ha ebből kibillen, akkor az egyensúly felé tart. Az elmélet szerint a beruházások jelentik a tőke keresletét, a megtakarítások pedig a tőke kínálatát. A kettő közti egyensúlyt a kamatláb teremti meg. A megtakarító számára a kamat a fogyasztásról való lemondás díja. A kölcsönvevő oldaláról pedig a kamat a tőke használatának az ára. A klasszikus közgazdák a megtakarításokat a kamatláb elméletén keresztül közelítik meg. Magasabb kamatláb mellett tehát nő a megtakarítás. Ezzel együtt csökken a fogyasztás. A megtakarítások növekedésére azonban csökkennek a kamatlábak. Az egyensúly piaci mechanizmusoknak köszönhetően jön létre, hatósági beavatkozásra nincs szükség (Tatay, 2009).

Keynes-i megközelítés

Keynes ezzel nem ért egyet. Szerinte semmi nem biztosítja, hogy a tőkejavak iránti kereslet a megtakarítással azonos nagyságú legyen (Keynes, 1965). Keynes szerint a magánszektor nem tud kellően gondoskodni a társadalmilag szükséges termékekről és szolgáltatásokról, mint például a lakás, a közlekedés az egészségügy és az oktatás. A gazdasági fejlődés szempontjából kiemelkedő szerepet tulajdonított a megtakarítások alakulásának (Dombi, 2005). Keynes véleménye, hogy a megtakarítás az el nem költött jövedelem. A takarékosággal vagyon halmozódik fel, ami pénz, számlapénz formájában és különböző vagyontárgyak formájában jelenik meg az egyének, háztartások tulajdonában. Megtakarítás során a vagyonunk folyamatosan növekszik (Keynes, 1965). Az emberi gondolkodásmód sajátosságai alapján vezeti le a fogyasztói hajlandóságot. Szerinte fontos szerepe van az emberek

szubjektív-pszichológiai indítékainak. Ennek során három pszichológiai alaptényezőt különböztet meg egymástól: 1. a fogyasztásra való pszichológiai hajlamot, 2. a likviditáshoz való viszonyt és 3. a tőkevagyon jövőbeli hozamának értékelését. Véleménye szerint ezek jelentősen befolyásolják a nemzeti jövedelem alakulását és a foglalkoztatás színvonalát (Pethő, 2004). Keynes elméletében a kamat a likviditásról való lemondás jutalmaként jelenik meg, ha tehát a fogyasztó a hasznosság alapján csoportosítja jövedelmét az egyes időszakok között, akkor ez nem lehet az egyetlen meghatározó, más ösztönzésre is szükség van ahhoz, hogy megtakarítson. Keynes ennél tovább megy, a megtakarítást nem úgy fogja fel, mint a fogyasztás olyan csökkenését, amit az egyén a jövőbeli többletfogyasztással helyettesít, hanem vagyon létrehozásaként, amelyet valamikor a jövőben nem specifikált javakra költhet majd el. Nézetei szerint először arról kell dönteni, a jövedelemnek mekkora hányada kerül fogyasztásra, illetve felhalmozásra. Ezután dönt az egyén, hogy a megtakarítások milyen hányadát kívánja pénzben, vagy más eszközben tartani, például kötvényben vagy részvényben. Mivel elméletének középpontjában a fogyasztás állt, így a fogyasztás, a fogyasztási hajlandóság oldaláról közelítette meg a megtakarításokat is meghatározó tényezőket. A fogyasztást meghatározó tényezőket objektív és szubjektív tényezőkre bontotta (Mankiw, 1999).

Objektív tényezőként fogta fel Keynes

1. a jövedelmet. Magasabb jövedelemhez magasabb fogyasztási hajlandóság tartozik. A jövedelem növekedésénél ugyan alacsonyabb növekedését tételezte a fogyasztási hajlandóságnak, de mindenképpen pozitív kapcsolatot tételezett a két érték között.
2. Második tényező, hogy az egyén vagyonának értéke megváltozhat.
3. A harmadik a jelenlegi és jövőbeni javak cserearányának változása.
4. Az állami adópolitika változása. Ez alatt nemcsak a jövedelemadók változását kell érteni, hanem egyéb, például vagyonadók vagy öröklési illetékek változását is.
5. Végül a jövedelemeloszlás. Keynes úgy vélte, ha változik a jövedelmek elosztása a társadalmi csoportok között, akkor változik az aggregált megtakarítás is (Tatay, 2009).

Keynes szerint nyolc olyan szubjektív tényező van, amelyek arra motiválják a fogyasztókat, hogy ne költsék el a jövedelmüket. Ezeket a motívumokat óvatosság, az előrelátás, a számítás, az előre törekvés, a függetlenség, a vállalkozás, a büszkeség és a fősვნყség motívumának nevezte el, ugyanakkor a fogyasztás indítékait is tételesen felsorolta, illetve elnevezte azokat: élvezet, rövidlátás, bőkezűség, téves számítás, kérkedés és pazarlás. Keynes szerint a fogyasztók tehát nem azért takarítanak meg, hogy a jövőben ezért cserében meghatározott összegű fogyasztáshoz jussanak, hanem azért tesznek félre elsősorban, mert a jövő bizonytalan (Keynes, 1965). Kasilingham és Jayabal (2011) a megtakarítások és a megtakarítást befolyásoló tényezők kapcsolatát vizsgálták Keynes nyolc motívuma alapján. Szerintük konkrét

célmegtakarítások hiányában a váratlan események miatti félelem, bizonytalanság a legfőbb oka a megtakarításoknak. Megállapították, hogy nem a megtakarítási képesség, hanem a megtakarítási hajlandóság van hatással a háztartások megtakarításainak nagyságára (Kasilingham-Jayabal, 2011). Keynes-nél jelenik meg először szubjektív tényezőként a bizonytalanság miatti megtakarítási motívum. Arra hívja a figyelmet, hogy az egyén nem veheti biztosra a jövőbeni jövedelmét. A folyamatos megtakarítást ösztönző indítékokkal szemben azonban vannak, illetve érvényesülnek néha olyanok is, amikor adott időpontban a fogyasztásunk mértéke nagyobb, mint az adott időszak jövedelmünk. Ezek az indítékok sokszor a megtakarítás indítékából erednek, mint például a nyugdíjas évekről való gondoskodás szándéka. Keynes adottnak tételezte fel a megtakarítás és a fogyasztás szubjektív indítékainak a mozgatórugóit, mint például a nevelés, a mindenkori erkölcsi szokások, a múltbeli tapasztalatok, kialakult életszínvonal stb. (Keynes, 1965).

Keynes szerint az egyéni megtakarítás elhatározása nem jelent előzetes fogyasztás megrendelést, csak egy jelen megrendelés törlését. A megtakarítás során csupán vagyont akar létrehozni, amelyet előre nem látott dolgokra, előre nem látott időpontokban kíván elkölteni. Keynes három pénztartási motívumot különböztet meg: a tranzakciós pénzkeresletet, ami a szokásos költségek finanszírozására szolgál; az óvatossági pénzkeresletet, amely a váratlan kiadások finanszírozását szolgálja; és a spekulációs pénzkeresletet, amely a vagyonszerzést biztosítja. Szerinte a kamatláb csak a spekulációs pénzkeresletre van hatással, a tranzakciós és az óvatossági pénzkereslet a jövedelemtől függ, a kamat pedig a megtakarítás formáját szabályozza és nem a nagyságát (Bekker, 2002). A háztartások fogyasztását és megtakarítását tehát az óvatossági megtakarítás is befolyásolja, azaz a bizonytalanság miatti többletmegtakarítás, egyfajta „vészartalék” képzése (Mankiw, 2005).

William Baumol (1952) és James Tobin (1956) Keynes tranzakciós pénzkeresletén finomítottak. A hatvanas évek végén Miller az óvatossági pénzkeresletet, Tobin pedig a spekulációs pénzkereslet függvényt formálta újra (Bekker, 2002). Keynes 1936-ban megjelent „A foglalkoztatottság, a kamat és a pénz általános elmélete” című művében fogalmazta meg, hogy a jövedelem növekedésével a fogyasztás is növekszik, bár a jövedelemnövekmény valamivel kisebb fogyasztásnövekményt eredményez (Modigliani, 1988). Keynes szerint a megtakarítás a gazdagabbaktól jobban elvárható, mint a szegényektől, hiszen ők a jövedelmük nagyobb hányadát tudják megtakarításra fordítani. Keynes feltevése az volt, hogy a fogyasztás elsősorban a jövedelemtől függ, a kamatláb mértéke nem befolyásolja annak mértékét. A kezdeti elemzések, felmérések azt igazolták, hogy a keynesi fogyasztási függvény megfelelően igazolja a fogyasztói magatartást (Mankiw, 2005). Arra a kérdésre, hogy miért takarít meg egyáltalán a racionális fogyasztó, kevés figyelmet szenteltek. A keynesi gondolatok mellett a végleges életciklus elmélet kidolgozásában több tanulmány is hatással volt (Bekker, 2005). A második világháború alatti kutatások azt igazolták, hogy Keynes azon feltevése, hogy az átlagos fogyasztási hajlandóság

a jövedelem növekedésével csökken, nem következett be, hiszen a magasabb jövedelmek hatására sem lett magasabb a megtakarítási ráta (Mankiw, 2005).

Keynes-i megközelítés továbbfejlesztése

1946-ban Simon Kuznets és kutatótársai munkájuk során 1869 és 1940 közötti adatok alapján bizonyították, hogy a jövedelem és a fogyasztás aránya a jövedelem növekedése mellett is állandóságot mutatott a vizsgált időszakban (Mankiw, 2005). Bizonyították azt is, hogy a megtakarítási hányad a 19. század közepe óta alig változott, ugyanakkor az egy főre jutó jövedelem viszont nagymértékben megnövekedett (Bekker, 2005). A későbbi kutatások és vizsgálatok azt igazolták, hogy kétféle fogyasztási függvény létezik. Rövid és hosszú távon kétféle függvényt különböztetünk meg egymástól. A keynesi fogyasztási függvény rövidtávon megfelelő, hosszú távon viszont az átlagos fogyasztási hajlandóság állandó. Az 1950-es években Franco Modigliani és Milton Friedman is azt vizsgálta kutatásai során, hogy ez a két fogyasztási függvény hogyan kapcsolódik egymáshoz, hogyan magyarázhatóak a rövid és a hosszú távú megfigyelések közötti különbségek (Mankiw, 2005). A két elmélet közös vonása, hogy az egyének fogyasztása nem csak a folyó jövedelmektől függ, hanem a hosszútávon realizálható jövedelmük egy részéhez kell igazodniuk fogyasztási döntéseik során. A megtakarítás a jövedelmük el nem költött része (Erdős, 2003).

1947-ben Brady és Friedman a megtakarítási ráta és a családi jövedelem közötti összefüggésként bebizonyították, hogy a megtakarítások alakulása nem a családok jövedelmének abszolút értékétől függnek, hanem az aggregált átlagjövedelemhez viszonyított relatív nagyságától. 1949-ben Duesenberry és Modigliani teremtették meg az összhangját ezeknek az eredményeknek és a lineáris fogyasztási függvénynek. A Duesenberry-Modigliani függvény a folyó fogyasztásnál figyelembe vette nemcsak a folyó jövedelmet, hanem a múltbeli legmagasabb jövedelemre is nagy hangsúlyt fektetett (Modigliani, 1988). A megtakarítási hányad ciklikus ingadozását a hosszú távú stabilitással próbálták összeegyeztetni (Bekker, 2005). Ennek következményeként a rövid távú fogyasztási függvényben fűrészfog szerű kiugrások keletkeztek. Modigliani azt vizsgálta miért alakul prociklikusan a megtakarítási ráta, Duesenberry szerint viszont a fogyasztók a korábbi jövedelmi csúcshoz kötik fogyasztásukat (Modigliani, 1988). A folyó jövedelem korábbi maximumértékhez viszonyított aránya jól jellemezheti a ciklikusságot előidéző tényezőket hosszú távon (Bekker, 2005). 1952-ben Brown a korábbi legmagasabb jövedelemnek a korábbi fogyasztási maximumra való cseréjét javasolta (Modigliani, 1988).

Modiglianinak a háztartási megtakarításokra vonatkozó életciklus-hipotézis megalkotása és továbbfejlesztése nagy előrelépés volt, bár nem ő kezdte ezt a területet kutatni (Bodie-Merton-Cleeton, 2011). Modigliani életciklus hipotézise és Friedman permanensjövedelem hipotézise is Irving Fisher fogyasztási elméletéből,

az intertemporális választás modelljéből indul ki. Irving Fisher szerint a fogyasztási és megtakarítási döntéseinknél figyelembe vesszük a jelen és a jövő közti választásunkat. Modellt alkotott, amely segítségével a fogyasztók racionális, a jövőt is figyelembe vevő intertemporális választása elemezhető. Az emberek fogyasztását korlátozza a jövedelmük, és el kell dönteniük azt is, hogy mennyit költenek el belőle ma és mennyit tudnak belőle félre tenni későbbi fogyasztásuk fedezetése, azaz intertemporális költségvetési korláttal szembesülnek (Mankiw, 2005). Ezzel a korláttal kell számolnunk, amikor életünk fogyasztását tervezzük. Az életünk során fogyasztásra kiadott összegek és az örökösökre hagyandó vagyonunk jelenértéke megegyezik az induló vagyonunk és a jövőbeni munkajövedelmeink jelenértékével. Sok lehetséges végrehajtható terv létezik (Bodie-Merton-Cleeton, 2011), de a fogyasztók optimális választása ott található, ahol a költségvetési egyenes találkozik a fogyasztó közömbösségi görbéjével, amely a két időszak közötti fogyasztással kapcsolatos preferenciáit tartalmazza (Mankiw, 2005).

Irving Fisher modellje alapján Franco Modigliani az 1950-es években munkatársaival, Alberto Andoval és Richard Brumberggel elemezték a fogyasztási függvényt (Mankiw, 2005). Modigliani életciklus hipotézise szerint a fogyasztásunk maximális összege nemcsak az aktuális időszak jövedelme lehet, illetve hitelfelvételi lehetőség esetén, maximum a felvehető hitelösszeggel növelt jövedelmünk, hanem ezt befolyásolják a korábbi időszakok megtakarításai is, ráadásul az egyes időszakok jövedelmei is folyamatosan változhatnak. A megtakarítás adja a lehetőséget, hogy fogyasztásunkat át tudjuk csoportosítani az egyik időszakokról a másik időszakra (Modigliani, 2005). Modigliani életciklus-elmélete egyben fogyasztási és megtakarítási elmélet is, ahol határozott irányokat jelöl meg mikro- és makroszintű megtakarítások esetében is. Véleménye szerint a fogyasztó mindenkori fogyasztása tehát nem pillanatnyi jövedelmétől függ, hanem az életvagyonától. Az életvagyon számításakor véges életű egyént feltételeznek és az életciklus elmélet lehetőséget ad a már Keynesnél felmerülő hagyatéki motívumon alapuló megtakarítások értékelésére. Az alapmodell szerint az egyén aktív életpályája során vagyont halmoz fel, megtakarít. Feltételezve, hogy ezután nincs jövedelme, feléli a felhalmozott vagyont, megtakarítása negatív. Az egyén vagyonát élete során megfigyelve az tapasztalható, hogy az először nő, majd csökken, vagyis domború formát mutat. Az egyes megtakarítások összegzése a nemzetgazdaságban felhalmozott összes vagyon nagysága (Dombi, 2005).

Duesenberry és Modigliani a következő újszerű következtetéseket vontak le, amit később bizonyítottak is:

1. Egy ország megtakarítási rátája az egy főre jutó jövedelemtől független.
2. Különböző makromegtakarítási ráták figyelhetőek meg az egyéni viselkedésmódnak megfelelően.

3. Azonos egyéni megtakarítással jellemezhető országok közül nagyobb lesz a megtakarítási ráta ott, ahol a gazdaság hosszú távú növekedési üteme nagyobb. Amennyiben a növekedési ütem nulla, a megtakarítási ráta is az lesz.
4. A vagyon és jövedelem hányad a növekedési ütemmel ellentétesen mozog. Az értéke akkor lesz a legnagyobb, amikor a növekedés nulla.
5. Egy gazdaságban a mindenkorai jövedelmekhez viszonyítva még akkor is jelentős vagyon képes felhalmozódni, ha a hagyatéki vagyon nulla.
6. A nyugdíjban eltöltött idő hatással van mind a vagyon/jövedelem arányra, mind a megtakarítási rátára is (Bekker, 2005).

Modigliani szerint az emberek hosszú távon az életpályájuk során várható jövedelmük jelen értékének ugyanakkora hányadát fogyasztják el minden időszakban (Bekker, 2002). Az életciklus erőforrásokat úgy ossza szét az egyes hátralévő évek között, hogy képes legyen változatlan fogyasztási szintet biztosítani maga számára mind az aktív, mind a nyugdíjas évei alatt (Dombi, 2005). Fiatalkorban a fogyasztási hajlandóság általában magas, sokszor negatív megtakarítással jár, mert a későbbi magasabb jövedelmük terhére hiteleket vesznek fel. Időskorban ugyancsak magas a fogyasztási hajlandóság, mivel felélik a korábbi magas jövedelmeikből felhalmozott megtakarításaikat. Ezen két időszak között a fogyasztási hajlandóság alacsony, ugyanis a korábban felvett hiteleket vissza kell fizetni és gondoskodni kell az időskorra is. Természetesen a háztartások fogyasztási hajlandóságát preferenciarendszerük is befolyásolja, de ha feltételezzük, hogy a népesség kor és jövedelem szerinti megoszlása állandó, akkor az egyéni fogyasztási függvények viszonylag stabil aggregált fogyasztási függvényt alkotnak. Rövid távon viszont az átlagos fogyasztási hajlandóság a jövedelemmel ellentétes irányban változik, de a tényleges munkajövedelem a hosszú távú ciklus során ingadozik (Bekker, 2002). Modigliani tehát a hipotézisét a nyugdíjas időszakra való megtakarításra alapozta. Szerinte a fogyasztás a vagyontól és a jövedelemtől függ. A vagyon növekedése a fogyasztási függvényt felfelé tolja el. A vagyon nem arányosan változik a jövedelemmel, de hosszú távon a vagyon és a jövedelem együtt nőnek. A jövedelemmel rendelkező időszak alatti folyamatos megtakarítás és a vagyon felhalmozása fedezetet nyújt a nyugdíjas évek fogyasztására (Modigliani, 1986). Az életciklus modellből az látható, hogy a megtakarítás az egyén élete során előre láthatóan változik. Az a megtakarítás és vagyon, ami a munkával töltött évek alatt halmozódik fel, az a nyugdíjas évek alatt folyamatosan kerül elköltésre (Mankiw, 2005). A mai kutatások legtöbbször Modigliani életciklus modelljét használja kiindulópontként a fogyasztás és a megtakarítások tanulmányozása során (Bodie-Merton-Cleeton, 2011).

Margaret Reid egy tanulmányában a megtakarítási hányad és a relatív jövedelem új megközelítéseként azt írta, hogy a fogyasztást a normális, azaz a permanens és nem a folyó jövedelem szabályozza. Ez a munka befolyásolta mind az életciklus hipotézist, mind a Milton Friedman nevéhez fűződő permanensjövedelem-hipotézis megalkotását (Modigliani, 1988). Milton Friedman permanens jövedelem hipotézisét

1957-ben megjelent könyvében ismertette. Friedman fogyasztói magatartásra vonatkozó hipotézise Modigliani életciklus hipotézisének kiegészítése. Irving Fisher fogyasztói elméletére épül, de a legnagyobb különbség Modigliani elméletéhez képest az, hogy a jövedelem nem szabályszerű pályát követ az egyén életciklusa alatt, hanem évről évre véletlenszerű és átmeneti ingadozásokat mutat. A fogyasztók nem csak a folyó jövedelmük alapján hozzák meg fogyasztási és megtakarítási döntéseiket, hanem az adott időszaki fogyasztásuk függ a jövőbeni jövedelmeiktől is, azaz függ az emberek várakozásaitól is. Friedman a jövedelmet permanens jövedelemre, azaz a jövőben is megmaradó jövedelemre és átmeneti, nem tartós jövedelemre osztotta fel (Mankiw, 2005). Friedman 1957-ben írta meg „A fogyasztási függvény elmélete” című művét, amelyben leírta, hogy a keynesi fogyasztási függvénnyel ellentétben, a háztartások nem az adott évi jövedelmük függvényében döntenek a fogyasztási kiadásaikról, hanem a hosszabb távú, permanens jövedelmük alapján, az aktuális kilengések figyelmen kívül hagyása mellett. Friedman meglátása az, hogy a fogyasztás mindenekelőtt a permanens jövedelemtől függ, mert a fogyasztók a hitelfelvétellel és megtakarításaikkal igyekeznek egyenletesebbé tenni fogyasztásukat, válaszul a jövedelem átmeneti változásaira (Bekker, 2002). Friedman szerint elég a vagyonnak öt formáját megkülönböztetni az elemzésben: pénz, kötvény, részvény, dologi javak és humán tőke. Megállapította, hogy a pénznek, mint vagyontartási formának sok helyettesítője van, de ezek egyike sem közeli helyettesítője (Bekker, 2005). Az egyén egy vagyonportfólió-optimalizációs feladatot hajt végre, azaz arról dönt, saját preferenciája és a vagyonformák relatív hozama alapján, hogy az összvagyonát a vagyontartás milyen formájában tartsa (Bekker, 2002). Az elmélet szerint egy háztartás permanens jövedelme az állandó összegű jövedelemáramlás. Ennek jelenértéke a háztartás kezdő időszakban rendelkezésre álló reálvagyonával és a jövőbeni jövedelmek jelenértékével egyenlő (Vigvári, 2008). Véleménye szerint a fogyasztás a permanens jövedelemmel arányos. Az átmeneti jövedelmüket főleg megtakarítják. A permanens jövedelem hipotézise szerint a permanens jövedelemnek és a folyó jövedelemnek az arányától függ az átlagos fogyasztási hajlandóság. Amennyiben a folyó jövedelem nagyobb, mint a permanens jövedelem, akkor az átlagos fogyasztási hajlandóság csökken, viszont, ha a folyó jövedelem a permanens jövedelem alá csökken, akkor emelkedik. Friedman úgy véli, hogy a jövedelem ingadozásait főleg az átmeneti jövedelem okozza. A magasabb jövedelmet szerző években alacsony átlagos fogyasztási hajlandóságot várhatunk. Hosszú távon viszont a jövedelem változásai a permanens jövedelemből adódnak, így hosszú távon állandó, azaz konstans átlagos fogyasztási hajlandóság figyelhető meg (Mankiw, 2005). A permanens jövedelem hipotézise a fogyasztást a várakozásokhoz köti, vagyis fontos, hogy a háztartások hogyan alakítják ki várakozásaikat (Vigvári, 2008). Friedman bebizonyította, hogy a permanens jövedelemnek jóval nagyobb hányadát takarítják meg a háztartások, mint az éves jövedelmüknek (Bodie-Merton-Cleeton, 2011). A permanens fogyasztás a permanens jövedelemnek egy meghatározott hányada.

Arányuk viszont nem a permanens jövedelem nagyságától függ, hanem egyéb tényezők határozzák meg. Ilyen egyéb tényező a kamatláb, a jövedelem és egyéb a fogyasztási hajlandóságra ható tényezők. Ez lehet a bizonytalan jövedelem, a háztartások kora, összetétele vagy valamilyen kulturális hatás (Tatay, 2009). Friedman a pénz mennyiségi elméletét fogalmazta meg, de először a pénzkereslet elméletét fogalmazta újra. Friedman szerint a pénz iránti kereslet három fő tényezőtől függ: az összvagyontól, ami a költségvetési korlát szerepét játssza; az aktívától, azaz pénztől, jövedelemtől, valamint a többi vagyon hozadékától; illetve preferenciáktól. A permanens jövedelem a különböző időszakok jövedelmeinek súlyozott átlaga. A súlyok nagysága attól függ, azaz annál nagyobb mennyire közel van az adott időszak a jelenhez (Bekker, 2002). Friedman szerint az állami beavatkozás túlzott mértékű lett a XX. század második felére (Nemec-Wright, 2000). Alacsonyabb vállalati és személyi jövedelemadót javasolt, a kormányzati kiadások visszaszorítását, kevesebb szabályozást és mérsékelt pénzügyi politikát (Pethő, 2004). Friedman elméletét sokan kritizálták. A valóságban az adósságvállalási lehetőségek sokkal korlátozottabban, hiszen hitelképesnek kell lennie a háztartásoknak és megfelelő fedezettel kell rendelkezniük. Ezek alapján látható, hogy nagy különbségek lehetnek az egyes háztartások által elérhető hitelek és betéti kamatlábak között, valamint az alacsonyabb jövedelmi és vagyoni helyzettel rendelkező, szegényebb háztartások számára a hitelfelvételi korlát, illetve a túl magas hitelkamatok megnehezítik a fogyasztásuk kisimítását, tehát a permanens jövedelem elméletéhez képest a folyó fogyasztás nagyobb ingadozásokat mutathat, mivel a folyó jövedelem nagyobb mértékben korlátozza a jelenlegi fogyasztási kiadásokat ezeknél a háztartásoknál (Vigvári, 2008). Friedman elmélete alapján nagyon sok további kutatást végeztek. Meghir (2002) gyűjtötte össze ezeket a vizsgálatokat és azok eredményeit (MEGHIR, 2002). A permanens jövedelem hipotézist magyar adatokon is kimutatták, azaz, hogy az adott év megtakarítás növekményét nemcsak az adott év jövedelemnövekedése határozza meg, hanem a megelőző időszak átlagos jövedelmezősége a döntő. Minél hosszabb időt veszünk figyelembe, annál szorosabb a hatás (Nagy-Szép, 1996).

Kutatási eredmények

Az állam újraelosztási, azaz redisztribúciós szerepköre során, a gazdasági szereplők elsődleges jövedelmeinek egy részét elvonja, majd meghatározott célokra visszajuttat belőle adott célcsoportoknak. Ez a jövedelmi különbségek mérséklésére szolgál (Vigvári, 2008). Keynes az „Általános elmélet” című művében úgy fogalmaz: „Az államnak irányító befolyást kell gyakorolnia a fogyasztási hajlandóságra, részben az adórendszer révén, részben a kamatláb megállapításával, és részben talán más módokon is” (Vigvári, 2008, 211 p.). Szükséges, hogy a kormány stabil pénzügyi keretet biztosítson a gazdaság számára. A kormánynak egy általános jogi és gazdasági keretet kell biztosítania, amely képessé teszi az egyéneket, hogy előidézzék a

gazdasági növekedést, ha ezek az egyéni célokkal, érdekekkel is összhangban vannak. A gazdasági stabilitást a monetáris és a fiskális politika segíti elő (Friedman, 1996). Ezzel mi teljesen egyetértünk, ez a kutatásunk kiindulópontja, melynek során főleg a fiskális politika, azon belül is az adókedvezmények megtakarítást ösztönző hatásait vizsgáljuk. Azt, hogy a háztartás különböző életciklusainak pénzgazdálkodását, megtakarítási hajlandóságát mennyire képes az állam különböző ösztönzők segítségével befolyásolni, hiszen összetársadalmi érdek is a kiegyensúlyozott háztartási, vállalati és költségvetési pénzgazdálkodás folytatása, amelyre nagy hatással van az állampolgárok megfelelő pénzügyi ismerete is. Kérdőíves felmérést készítettünk, amelyben a háztartások megtakarítási szokásaira, vagyonszerkezetére is rákérdeztünk. A kérdőív elkészítése on-line felületen történt. Az internetes felületen kitöltött kérdőíveket kiegészítettük nyomtatott formában, kézzel kitölthető kérdőívekkel is, annak érdekében, hogy olyan célcsoportot is elérjünk, akiket egyébként számítógépen keresztül nem tudnánk elérni.

A mintába véletlen mintavétellel történt a háztartások kiválasztása. A kérdőívet 578 háztartás töltötte ki.

Kutatás során azt vizsgáltuk, hogy hogyan alakulnak a személyi jövedelemadó kedvezmények, mennyire tartósak és hogyan képesek befolyásolni a hosszú távú öngondoskodást. Ezen változásokat főleg a különböző adókedvezmények megjelenése, folyamatos változtatása és esetleges hirtelen eltűnése okozza. Az adó és az igénybevett adókedvezmény mértékét évről évre több tényező együttes, összetett hatása befolyásolja. Összességében elmondható, hogy az állami szabályozás képes befolyásolni az egyének, háztartások jövedelmét, adóját és adókedvezményeken keresztül a megtakarításaik mértékét. 2013-ra, az egységes 16 százalékos adó bevezetése elősegíti a háztartások fogyasztásának növekedését és ezzel párhuzamosan a megtakarításaikat, remélhetőleg a hosszú távú megtakarításaik nagyságát is.

Vállalati megtakarítások értelmezése ellátási lánc menedzsment szemlélet alapján

A vállalatokhoz kapcsolódó megtakarítások leginkább a költségeik csökkentéséhez kapcsolódnak. Manapság már nem csak a vállalatokon belüli költségek csökkentése fontos, de az ellátási láncok költségminimalizálása is fontos céllá vált.

Az ellátási lánc kiterjedése a teljes folyamatot felöleli – beleértve a termék vagy szolgáltatás előállításától a végső fogyasztó általi felhasználásig. Az ellátási-lánc menedzsment elmélete alapján elmosódnak a vállalati határok, melyek csak elméleti „lépcsői” az anyag- és információáramlásnak. A lánc működésének előfeltétele a tagok közötti bizalom és a későbbiekben kialakított jó kapcsolat, mely elősegítheti a rendszer fejlesztését és bővítését is a piaci igényeknek megfelelően – természetesen alárendelve a fogyasztó igényeinek. A menedzsment céljai lebonthatóak az egész ellátási láncra, a lánc egyes tagjaira illetve meghatározó szerepe van a végfelhasználók

céljainak. Ezek alapján kell meghatározni az elérendő minőséget, a szállítási időket, költségeket és szolgáltatásokat is.

A költség mind vállalaton belüli és vállalatok közötti tervezése is megvalósul a gyakorlatban. A következőkben e két megközelítéshez kapcsolódó költségmegtakarítási modellt részletezzük.

Megtakarítási lehetőségek az ellátási láncokban

A vállalatok sosem önmagukban élnek és működnek, mindig együtt kell működniük más vállalatokkal, a fogyasztókkal és sok más intézménnyel. Ezekben az együttműködésekben nagyon összetett részfolyamat játszódik le, melyekben többnyire az emberi kapcsolatok sem nélkülözhetetlenek (Dobos, 2008) illetve a költségek közös vagy egyéni (vállalati szintű) csökkentése sem.

Crimi és Kauffmann (2010) cikkében felhívja arra a figyelmet, hogy az ellátási láncok költségmegtakarítási stratégiái és taktikái esetében meg kell különböztetni költségcsökkentést és költség-elkerülést is, illetve a soft és hard költségek minimalizálására való törekvést. A költségcsökkentés adott költségek azonosítását, majd minimalizálását jelenti, a költségelkerülés azonban egy adott helyzet, folyamat többletköltségeinek elkerülése a gyakorlatban (például beszállítói áremelés esetén új beszállító keresése vagy helyettesítő termék lehet az elkerülés eszköze).

Függetlenül attól, hogy költséget csökkentünk vagy elkerülünk, megkülönböztetünk un. puha és kemény költségkezelést (Crimi és Kauffman, 2010). A kemény költségkezelés esetén a szervezet kevesebbet költ annak megfelelően, hogy a vállalkozás inkább megtakarít vagy elkerül. A költségvetés alapján illetve controlling eszközökkel mérik a költségeket, a vezetés pedig a teljes költségcsökkentési, megtakarítási célok mellett elkötelezett. A soft megközelítés során pedig előtérbe kerül az emberi erőforrás csökkentése, de a költségek általános számviteli megoldásokkal nem mérhetőek. A középpontban a munkaszervezés, kapacitások átvilágítása és egyéb logisztikai, szervezéstechnikai eszközök állnak.

Tipikus eszközök

Az ellátási láncok szervezésében egyre fontosabb szerepet játszik az informatikai háttér, a különböző modern ellátási rendszerek kiépítése és ezáltal a költségek megtakarítása is.

Az ellátási láncok disztribúciós oldalának menedzsment eszközei között találhatunk a költségekre közvetlenül és közvetetten ható lehetőségeket is:

- információáramlás összehangolását támogató eszközök: áruazonosítás, elektronikus adatcsere, szabványosított üzenetek, közös tervezés és előrejelzés, számítógéppel támogatott rendelés, anyagáramlás összehangolását

támogató menedzsment eszközök, folyamatos feltöltés és Vendor Managed Inventory, készletetés, Cross-docking,

- a költség- és teljesítményelemzést támogató eszközök, mint például a tevékenység-alapú költségszámítás, beszállító- és vevőértékelés (Nagy, 2010).

Az információáramlást összehangoló eszközök szorosan összekapcsolódnak a költségek minimalizálásának céljával illetve az egyéb logisztikai funkciókkal is. A felsorolt ellátási lánc menedzsment eszközök általános célja a költségek minimalizálása mellett a vevőkiszolgálás optimális szinten tartása.

Az ellátási láncok tagjai leginkább a logisztikai tevékenységek kapcsolják össze. Logisztikai tevékenységek stratégiai kérdése a költségek és vevőkiszolgálási színvonal egyensúlyának megteremtése. Amennyiben a költségcsökkentés dominál, a logisztikai folyamatok nem találkoznak a fogyasztók igényeivel, a kereslettel, melynek igen negatív hatásai lehetnek a vállalati működésre (Walters-Rainbird, 2004). Cél, az optimum megtalálása a vevői igények és logisztikai szolgáltatások között.

Az ellátási láncok alapvető költségmegtakarítási módszerei a beszerzés-értékesítéshez kapcsolódnak illetve az anyagáramlás gyorsításához, a készletezési idők csökkentéséhez is (Kauffman, 2004). A beszerzés szervezésében minimalizálható költségek különböző tényezők újragondolásával lehetségesek, ilyen például a beszállítók számának optimalizálása. Az anyagáramlás gyorsítása a pénzkonverziós ciklussal is kapcsolatban áll (u.n. cash-to-cash cycle time). A megtakarítások igen gyakran a készletek forgási sebességének növelését is jelentik illetve a készletek nagyságának csökkentését is (Kauffman, 2004). Mindezeknek megfelelően nő a jelentősége az információáramláshoz illetve korszerű ellátási rendszerekhez kapcsolódó újdonságoknak, fejlesztéseknek – melyek esetében a hagyományos költségeket megosztják és közösen minimalizálják a szereplők.

A megfelelő költségmegtakarítást mindenképpen elemzések, fejlesztések előzik meg:

- teljes költségelemzés, mely rámutat a különböző költségek arányára, nagyságára is,
- a beszerzési eljárások fejlesztése, átdolgozása, mely költségcsökkentő és értéknövelő is lehet,
- költési analitika, ki honnan és milyen módon szerzett be termékeket és szolgáltatásokat,
- helyettesítő termékek és szolgáltatások feltárása, bevezetése – ez a döntés csökkentheti az összköltséget,
- anyagok és szolgáltatások újratervezése értékelemzéssel,
- minőségi fejlesztések,
- outsourcing,
- méretgazdaságosság kihasználása,
- szervezetek közötti szinergiák kihasználása, a láncon belüli jó gyakorlatok alkalmazása (bechmarking),

- termékek és szolgáltatások sztenderdizálása, a termék- és szolgáltatásvariációk újragondolása, tisztítása,
- ár- és költséganalízis,
- beszállítói kapcsolatok fejlesztése vagy akár a beszállítók integrálása (Kauffman, 2004).

A készletekhez kapcsolódóan általános tendencia a láncon belüli készletezési helyek csökkentése, a biztonsági készletek nagyságának elemzése. Az újabb eszközök közé tartoznak az ún. LEAN eszközök vagy akár az előrejelzést pontosító információs rendszerek kidolgozása is.

A lean menedzsment a gazdasági élet szereplői számára újabb lehetőségeket kínál. A lean menedzsment részletezése nem feladatunk, azonban az ellátási láncok költségmegtakarításának egyik fontos eszköze lehet. A lean menedzsment a pazarlást (felesleges termékek, szolgáltatás, folyamatok) azonosítja a vevői érték alapján, azaz ebben a szemléletben minden pazarlás, amiért a vevő nem hajlandó fizetni. Így történik ilyen eszközökkel is költségek csökkentése, mind stratégiai, mind operatív szinteken. A leginkább tipikus pazarlási folyamatok a készletek nagyságához, a várakozáshoz, felesleges folyamatokhoz, hibákhoz és a szállításhoz kapcsolódnak (Losonci, 2010).

A kiskereskedelemhez kapcsolódó sajátosságok

A kiskereskedelem és beszállítói közötti együttműködés fejlődésével több gyakorlati beszerzési modell jött létre az elmúlt években. A vendor managed inventory (VMI) esetében a kiskereskedő helyett a beszállító vállal teljes felelősséget a készletmenedzselésért a kiskereskedő számára. Másik korszerű ellátási rendszer a continuous replenishment programme (CRP), amely az eladás és készletinformációk folyamatos figyelésén alapul. Más néven SDR-ként, supplier driven replenishment emlegetik (Ray, 2010). A leginkább javasolt ellátási rendszer a CPFR, Collaborative planning forecasting and replenishment. A kiskereskedő és a beszállító együttesen készítenek éves üzleti tervet, előrejelzést az ellátásra (Ray, 2010). Mindezek a megoldások aktuális példák a fentiekben felsorolt általános információáramláshoz kapcsolódó eszközökre.

Az információs rendszerek fejlesztésével általánosságban elmondható a szervezési, készletezési és bizonytalanságból adódó költségek csökkentése.

Összefoglalás

A megtakarítások, költségek mind a háztartások, mind a vállalatok és ellátási láncok létrejöttére komoly hatással vannak. Cikkünkben a teljesség igénye nélkül kívánunk bemutatni különböző megközelítéseket a két nézőpont megtakarítási illetve költségmegtakarítási szemléletével kapcsolatosan. A megtakarítások témája úgy tűnik mindig aktuális marad mind a fogyasztói, mind a vállalati piacon, hiszen

ezen elméletek alapján is kitűnik, hogy az elemzett témakör szerves része a piacok működtetésének és a fogyasztás, termelés, ellátás, elosztás folyamatainak egyensúlyban tartásához. Hazai aktualitása pedig szintén fontos az adott témakörnek, hiszen a gazdasági válság hazai hatásai rámutattak arra, hogy a piaci szereplők, beleértve a háztartásokat is, sokkal kevésbé foglalkoztak tudatosan a megtakarítási lehetőségekkel, mintsem érdemes lett volna.

Irodalom

- Bekker, Zs. (Szerk.) (2002): *Alapművek, alapirányzatok*. Budapest: Aula Kiadó. (Gazdaságtudományi Olvasmányok I.)
- Bekker, Zs. (Szerk.) (2005): *Közgazdasági Nobel-díjasok 1969 – 2004*. Budapest: KJK-KERSZÖV Jogi és Ületi Kiadó Kft.
- Bodie, Z. – Merton, R. C. – Cleeton, D. L. (2011): *A pénzügyek közgazdaságtana*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Crimi, T. A., Kauffman, R. G. (2010): *How To Achieve Cost Savings From Supply Chain Management: Techniques That Work*. ISM Report on Business.
- Dobos, K. (2009): *Kiskereskedelmi láncok és beszállítói kapcsolata*; *Közgazdasági Szemle* LVI. évf., pp. 155-175.
- Dombi, Á. (2005): *A gazdasági fejlődés és a megtakarítások összefüggései*, Erős Gyula Alapítvány 2005. évi díjazott pályamű, <http://www.erosgyulaalapitvany.hu/archivum.html> Letöltés dátuma: 2013. október 08.
- Erdős, T. (2003): *Fenntartható gazdasági növekedés*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Friedman, M. (1996): *Kapitalizmus és szabadság*. Budapest: Akadémiai Kiadó, Florida-Budapest: MET Publishing Corp.
- Kauffman, R. G. (2004): *Cost savings in the supply chain*. Business Briefing: Global Purchasing & Supply chains strategies pp. 16-33.
- Kasilingham, R. – Jayabal, G. (2011): *Impact of Saving Motives on Household Savings*, *The Journal of Management Awareness*, Vol 14. Issue 1. 67-75 pp.
- Keynes, J. M. (1965): *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete*. Budapest: *Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó*
- Losonci, D. (2010): *Bevezetés a lean menedzsmentbe – a lean stratégiai alapjai*. 119. sz. Műhelytanulmány. Budapest: BCE
- Mankiw, N. G. (2005): *Makroökonómia*. Budapest: Osiris Kiadó
- Meghir, C. (2002): *A Retrospective on Friedman's Theory of Permanent Income*, University College London and Institute for Fiscal Studies, <http://eprints.ucl.ac.uk/2913/1/2913.pdf> Letöltés dátuma: 2012. december 18.
- Modigliani, F. (1986): *Life Cycle, Individual Thrift, and the Wealth of Nations*, *American Economic Review*, 297-313. p.

- Modigliani, F. (1988): *Pénz, megtakarítás, stabilizáció*. Válogatott tanulmányok. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó
- Modigliani, F. (2005): *The Collected Papers of Franco Modigliani*. Vol 6.
http://www.arabictrader.com/arabictrader_storage_server/application/2009/08/15/pdf/v202/B4E8E626-EFEE-42B4-FE04-862C02B7AC83.pdf Letöltés dátuma: 2012. november 13.
- Nagy, I. – Szép, P. (1996): *Megtakarítások és jövedelmek, A lakosság megtakarításának vizsgálata a Magyar Háztartás Panel adatbázisának felhasználásával*. Kutatási beszámoló a Magyar Nemzeti Bank részére, Budapest: TÁRKI, 53-84 pp.
- Nagy, J. (2010): *Az ellátási lánc típusai és menedzsmentjének eszközei – empirikus elemzés*. Disszertáció. Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem Gazdálkodástani Doktori Iskola.
- Navratil, Á. (2007): *Régi igazságok és új elméletek a közgazdaságtanban*. Budapest: Aula Kiadó. (Magyar közgazdasági klasszikusok)
- Nemec, J. – Wright, G. (Szerk.) (2000): *Közösségi Pénzügyek: Elmélet és gyakorlat a Közép-Európai átmenetben*. Budapest: Aula Kiadó
- Pethő, Gy. (2004): *A közgazdasági elmélet fejlődése. A gazdasági rend*. Gödöllő: Szent István Egyetem
- Ray, R. (2010): *Supply Chain Management for Retailing*. New Delhi: Tata McGraw Hill Education Private Limited
- Simon, A. (2002): *Útmutató a makroökonómiához*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Tatay, T. (2009): *A háztartások pénzügyi megtakarításai Magyarországon*, Doktori értekezés
- Vigvári, A. (2008): *Pénzügy(rendszer)tan*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Walters, D. – Rainbird, M. (2004): *The Demand Chain as an Integral Component of the Value Chain*, *Journal of Consumer Marketing*, Vol 21. No 7.